

Антонело Ф. М. Бјађини

ОДНОСИ ИЗМЕЂУ ИТАЛИЈЕ И ЦРНЕ ГОРЕ У ТОКУ ПРВОГ СВЈЕТСКОГ РАТА (1914—1918)*

Једна од главних посљедица које је Розарио Ромео дефинисао као „индустријску револуцију раздобља благостања“¹ било је интересовање италијанских пословних људи за подунавско-балканске земље. У својој студији о односима на сектору индустрије између Италије и балканских народа од 1900. до 1914.² Анђело Тамбора је веома прецизно описао потребу италијанске тешке машинске индустрије и металургије да се оријентишу на страна тржишта, како за снабдијевање сировинама по ниским цијенама, тако и за пласман једног дијела производа. Након велике колонијалне експанзије која је настала посебно у другој половини 19. вијека било је мало подручја на која је италијанска индустрија могла да се усмјери. Међу њих, због географске близине, убраја се и Балканско полуострво. Ту се могла вршити размјена сировина, дувана, текстила и прехранбених производа за артикле тешке индустрије. У ствари, било је то тржиште повољно за неограничене испоруке, а једину сметњу су представљали привредно-социјална заосталост становништва и недостатак инфраструктуре (путеви, жељезнице, луке): Тако се понавља, истиче даље Тамбора, на привредном оно што се већ догодило на политичком плану када је међузависност Балкан и Италије, питања Истока и италијанског проблема прије и послеје Кавура³, постало основни елемент унитаристичког италијанског про-

* Реферат поднесен на IX Засједању Југословенско-италијанске комисије за историју, Херцег-Нови, 22—25. IV 1981.

¹ R. ROMEO, *Breve storia della grande industria in Italia*, Болоња 1972, стр. 65 и наредне.

² A. TAMBORRA, *The Rise of Italian Industry and the Balkans (1900—1914)*, u *The Journal of European Economic History*, III, I 1974, стр. 87—120.

³ A. TAMBORRA, *Savour e i Balcani*, Торино 1958; *Imbro I. Tkalac e l'Italia*, Рим 1966.

цеса. Стога се може закључити да је италијански индустријски развој могла олакшати стварна интервенција пословних људи на Балканском полуострву. Ово су, уосталом, била очекивања и „друге стране“. Том циљу се био посветио и српски министар у Италији Милован Миловановић од 1903. до 1907. (касније је био министар за иностране послове, од 1908. до 1912).

Присуство Италије је могло да значи и савлађивање Аустрије и крај њеног присуства на Полуострву, те је у том циљу Италија жељела своје „јачање“ и „утврђење“ на Балкану: „њен интерес, тврдио је, идентичан је нашем“⁴. Идентична су била и очекивања Црне Горе⁵.

У том периоду је италијанска штампа, посебно у извјештајима италијанских представника у иностранству (дипломате, војна лица, пословни људи и др.), почела да пише о жељезничким пројектима на Балкану. У Историјском војном музеју сачуване су бројне студије и извјештаји које су писали италијански официри о могућностима таквих остварења и њиховим војним и стратедијским посљедицама.⁶

Међу првима који су се окренули ка Балканском полуострву била је једна група на чијем је челу био Ђузепе Волпи⁷. Посебно интересовање је владало за Црну Гору, земља чија застарјела структура, којом је владао ужи круг породица на челу са Петровићима — Његош, није дозвољавала онај привредно-социјални развој који је ипак постојао у другим земљама Балкана. Црна Гора је, међутим, имала и неке предности од битне важности: вјековну независност, активно учешће у догађајима на Балкану, одбијање економске подређености Аустро-Угарској и најзад потребу да на неки начин напуни скоро увијек празне државне касе, којима није била довољна традиционална помоћ царске Русије. Све је ово натјерало краља Николу да убрза и прихвати Волпијеву заинтересованост уз крајњу наклоност. Волпи је 1903. у Венецији основао Италијанско-црногорски синдикат, чији је први подухват било оснивање Заједничког монопола дувана у Црној Гори.

Оснивање монопола дувана било је једино средство, бар на почетку, којим би се обезбиједио сигуран и утврђен доходак цр-

⁴ Д. Ђорђевић, *Милован Миловановић*, Београд, 1962, стр. 66.

⁵ Упоредити: *Archives du Ministars des Aff. Etrangeres*, Париз, Црна Гора, Инострана политика, *Dossier General III*, 1905—1910.

⁶ Упореди: *Stato Maggiore Esercito*, Archivio Ufficio Storico (у даљем тексту се појављује скраћено: SME-AUS, *фондови војних аташеа, Посебне студије, Министарство рата — Војна источна попришта — Колонијални уреди — Стране државе — Балканске државе итд.*

⁷ Недавно извршена проучавања истакла су личност Ђузепеа Волпија; треба упоредити: S. ROMANO, *Giuseppe Volpi, industria e finanza tra Giolitti e Mussolini*, Милано 1979, стр. 267, и R. SARTI, *Giuseppe Volpi, u Uomini e volti del fascismo* које је написао F. KORDOVA, Рим 1980, стр. 579 и 521—546. Уопштеније упоредити: R. A. WEBSTER, *L'imperialismo industriale italiano, 1908—1915*. Студија о префашизму, италијански превод, Торино 1974, стр. 616, посебно Дио II поглавље IV, Посљедњи акт на Балканском полуострву: 1913—1914, стр. 543—574.

ногорским финансијама. Међу првим конкретним резултатима била је изградња фабрике дувана у Подгорици — са преко 340 запослених радника и експерименталним пољима за гајење дувана, на којима је радило око седам хиљада породица. И поред неких потешкоћа, резултати нијесу изостали. Пораст капитала између 1905. и 1910. и консолидован економски положај Фабрике навели су Волпија да приведе крају једну од својих иницијатива која ће постати најважнија, а завршиће се тако што ће га уплести у међународне политичке догађаје. Волпи је замислио да од Црне Горе створи стуб моста преко којег ће се касније остварити привредни комерцијални продор и на Балкану. Стога је било потребно изградити саобраћајну мрежу која би спајала Венецију са Баром и одатле жељезницом, макар и уског колосијека, до Вирпазара и Скадарског језера. Овим пропрамом свакако се није имало за циљ повезивање само са Црном Гором, већ са читавим Балканским полуострвом, рачунајући ту и Турску коју је требало приближити Јадранском мору бројним путевима проходним и у току зиме. Сљедствено томе, требало је превазићи спомне тешкоће настале због права предности које је Аустро-Угарска имала управо за градњу балканских жељезница.

Формирањем Барске компаније 5. децембра 1905. оно се конкретизовало. Друштво је формално било црногорско, али са комплетним италијанским капиталом. Првог јануара 1909. почела је да саобраћа жељезница између Бара и Вирпазара, а у октобру исте године свечано је пуштена у рад Барска лука. Логично је слиједило отварање слободне царинске зоне, индустријске зоне и редовне бродске линије на Скадарском језеру. Сви ови подухвати, наравно, нијесу се остварили лако — због многострукости проблема на Балканском полуострву, увелико присутних аустријских интереса, политичке нестабилности и, најзад, избијања балканских ратова. Први циљ аустроугарске авијације и морнарице, чим је Црна Гора дала подршку Србији 1814, била су постројења Барске компаније и заузеће жељезница⁸. Према томе, преи свјетски рат је овим активностима наметнуо проблем репарације, а посебно проблем политичке ситуације која је потпуно измакла контроли економских групација. Још у септембру 1914. конзул Едоардо Ланино јасно је истакао будуће економске и политичке тешкоће Црне Горе. По мишљењу Ланина, Краљевина не би опстала чак ни ако би изашла из рата као побједник, и то због неразумности људи у влади, своје неорганизованости и пансловенских осјећања становништва.

Уочи озбиљних догађаја који су довели до свјетског рата, у првој половини 1914. италијанска дипломатија и они који су по разним основама били блиски балканском свијету веома су

⁸ А. TAMBORRA, *The Rise . . .* цитат.

се интересовали за проблем политичког уједињења Србије и Црне Горе. Овом уједињењу, уз остале чињенице, ишли су у прилог унутрашњи фактори као што су заједничка расна припадност, политички идеали, недавна традиција у односима између два краљевства и спољни фактори као што су антиаустријско и русофилско осјећање. Поруке из Беча, Берлина, Београда и Цетиња садржавале су ову проблематику⁹. Међутим, могућност је била нешто застарјела, како је то истицао Патерно који је водио послове у Цетињу, аустријска политика која се теоријски супротстављала таквом уједињењу, најзад га фаворизовала. Због понижења и тешких услова које је Хабзбуршка монархија одувјек наметала Црној Гори најзад се Књажевина стварно окренула према Србији¹⁰. Тек у последње вријеме аустроугарски представник је показао да мијења држање у односу на Црну Гору, а и сама бечка влада је била покровитељ међународног зајма додјелјеног Књажевству. И поред тога што се Њемачка супротставила, јер краљ Никола није хтио да јој уступи монопол над црногорском нафтом, Аустро-Угарска је тада предложила појединачне зајмове од Италије, Француске и Енглеске¹¹. Да је зајам био неодложива потреба потврдио је италијански министар на Цетињу Лазаро Негрото Камбијазо, и казао да је приликом једног ургентног разговора министар иностраних послова за те владе поставио питање додјеле овог зајма као неодложан услов за општи мир¹². Краљ Никола је заиста био одлучио да поштеди своју земљу нових ратних искушења и Црна Гора је још увијек била под утисцима вођених балканских ратова и због помоћи дате албанским устаницима, али антиаустријски дух је без сумње свуда владао код народа, усмјеравајући га у супротном правцу, у рат, управо одмах након аустроугарске кризе која је отпочела убиством надвојводе Франца Фердинанда.

На захтјев аустроугарске дипломатије, са којом је Италија била повезана на основу важећих међународних споразума постигнутих уз пристајак Тројног савеза и добро познатих династичких и комерцијалних односа са Црном Гором италијански

⁹ Упоредити: Аварна, амбасадор у Бечу, Сан Ђулијану, министру иностраних послова, Беч 4. јул 1914, Р. 1397/681, *Documenti diplomatici italiani* (У даљем тексту скраћено: DDI) четврта серија (1908—1914) том XII, стр. 47; Болати (Bollati), амбасадор у Берлину, Сан Ђулијану (Giuliano), Берлин 5. јул 1914. Т. Conf. 5960/137, стр. 54.

¹⁰ Патерно (Paterno), отправник послова у Цетињу, Сан Ђулијану, Цетиње 9. јул 1914. Р. 512/165, стр. 64.

¹¹ Титони (Tittoni), амбасадор у Паризу, Сан Ђулијану, Париз 17. јул 1914, Т. 6371/402, стр. 208; Аварна Сан Ђулијану, Беч 20. јул 1914, Т. 6471/989, стр. 243.

¹² Негрото Камбијазо (Negrotto Cambiaso), министар у Цетињу, Сан Ђулијану, Цетиње 21. јул 1914, Т. 649/119, стр. 250, Сан Ђулијано Импералију, амбасадору у Лондону, Аварни, амбасадору у Бечу, Болатију, амбасадору у Берлину, Карлотију (Carlotti) амбасадору у Петрограду, Негрото Камбијазо министру у Цетињу, Русполију, отправнику послова у Паризу, Рим 11. јул 1914. Т. 4044, ID., Рим 22. јул 1914, Т. 4260, стр. 267—268.

министар за спољне послове је инсистирао да Негрото Камбијазо разговара са краљем Николом како би Црна Гора, и у случају заоштравања аустро-српске кризе, остала неутрална. То се и догодило. Краљевина је заиста заузела став на уједињеној дистанци, али под аустроугарским притиском на блиску Србију, за коју су Црну Гору везивали познати односи, било је немогуће одржати се индиферентним, те да је дипломатска криза прерасла у конфликт, Црна Гора би пришла Србима.¹³

Да би се добило у времену, црногорска влада је 26. јула наредила да се концентришу снаге ради „појачања заштите границе“, а 28. да би потврдила потпуну и безусловну припадност српским позицијама, општу мобилизацију¹⁴. То је, уосталом, био и начин да се одговори на оно што се сматрало истинским провокацијама од аустријске стране, као што је било масовно искључење Црногораца са територије царевине.¹⁵ Међутим, нада да ће Црна Гора остати неутрална била је зачуђујуће распрострањена. Албриџи, војни аташе у Бечу, из разговора са Конрадом извео је закључак да је краљ Никола био за одржавање мира с Аустро-Угарском¹⁶. То исто је извјештавао Карлоти из Петрограда, мад је био скептичан. У тој пријестоници је управо владало мишљење да се између Аустрије и Црне Горе одиграва нека врста фарсе у којој је Црна Гора пријетила ратом, али је била спријечена војним и поморским аустријским маневрима. Најзад, мобилизација је била начин да се умири унутрашње јавно мњење.¹⁷

Првог августа Скупштина је једногласно одлучила да Аустро-Угарској објави рат, док је амбасадор из Беча, Ђузепе Аварна, тврдио да Хабзбуршка царевина намјерава да компензује неутралност Црне Горе на рачун Србије¹⁸. Према томе, узалудни су били италијански покушаји да Краљевину наведу на опрезност и, како је Негрото Камбијазо правилно истакао, ствар је била неизбјежна. Да је краљ Никола наставио да околиша, довео би у питање свој сопствени престиж¹⁹.

¹³ Негрото Камбијазо Сан Ђулијану, Цетиње 21. јул 1914, Т. Gab. 761/6 ID., Цетиње 24. јул 1914, Т. Gab. 778/10, стр. 297—298.

¹⁴ Негрото Камбијазо Сан Ђулијану, Цетиње, 24. јул 1914, Т. Gab. 817/11, стр. 305; ID., Цетиње 25. јул 1914, Т. 6672/12, стр. 321, Цетиње 28. јул 1914, Т. Gab. 848/15, стр. 395—396.

¹⁵ Негрото Камбијазо Сан Ђулијану, Цетиње 27. јул 1914, Т. 6735 на стр. 367.

¹⁶ Аварна Сан Ђулијану, Беч, 30. јул 1914, Т. 689, тамо стр. 457.

¹⁷ Карлоти, амбасадор у Петрограду, Сан Ђулијану, Петроград, 31. јул 1914, Т. 6922/486, на стр. 478.

¹⁸ Аварна Сан Ђулијану, Беч 1. август 1914, Т. 7025/1060, на стр. 516.

¹⁹ Негрото Камбијазо Сан Ђулијану, Цетиње 31. јул 1914, Т. 6972, на стр. 479, ID., Бари 31. јул 1914, Т. 6917/21, на стр. 483. 30. јула Сан Ђулијано је био позвао Патерноа да дође у Бар да би тамо штитио италијанске интересе. Упоредити и оно што је написао Негрото Камбијазо Сан Ђулијану, Цетиње 6. август 1914, Т. Gab. 7370/28, DDI (*италијански дипломатски документи*), пета серија (1914—1918) том I, стр. 50—51 (тврдио је да Црна Гора очекује да се верификује истинитост обећања датих од стра-

Упркос својим ратничким врлинама, црногорска војска се могла сматрати само нешто више од народне војске. Ново уређење уведено након балканских ратова — са шест дивизија, свака од по три бригаде, са четири батаљона од 600—800 људи у просјеку — још није било довршено. На почетку рата у војску је могло бити позвано нешто више од четрдесет хиљада људи са око сто пољских топова и толико брдских. Оружје је већим дијелом добијано из Русије, а један дио артиљерије из Италије. Мало је било униформи, а снабдијевање намирницама и муницијом слабо, тако да црногорска војска није могла предузимати операције већег стратешког значаја. Међутим, њен борбени дух и савршено познавање тешког крашког терена црногорско-херцеговачко-далматинске ранице погодовали су ратовању у прупама, које је уосталом било карактеристично већ дуги низ година за балканску област. Српски врховни штаб је захтијевао да се двије трећине црногорских снага концентришу у Пљевљима, да би учествовале у офанзиви на Сарајево. Краљ Никола је био супротног мишљења и у својству врховног команданта црногорских снага сматрао је немогућим пребацивање, а посебно снабдијевање тако великог броја људи. Краљ Никола је, уосталом, више био заинтересован за одбрану сопствене територије, него да стварно помаже Србима, па шаље своје снаге према Котору, чија је лука одавно била црногорска мета. Овome треба додати и вјековне аспирације према Албанији. Интересантно је истаћи да је читав овај комплекс разних планова касније постао основ за пропаганду коју су присталице југословенског уједињења водиле против краља Николе. У Санџаку се, стога, концентрисали само шест хиљада људи, на источној раници Херцеговине око петнаест хиљада, а наспрам Боке Которске око осам хиљада. Тако је комплетна црногорска војска била скупљена да би штитила кључни положај земље, тј. Ловћен „који уосталом у том тренутку није представљао проблем јер је Италија била подредила своју неутралност неповредивости тог брда. Остатак снага се дијелом налазио у унутрашњости територије, а дијелом се бринуо о заштити границе према Албанији“²⁰.

не Аустро-Угарске. Међутим, било је искључено да би се ова обећања односила на одузимање мјеста Србије Црној Гори), Сан Ђулијано Болатију, Рим 7. август 1914, Т. Gab. 868, на стр. 55—56 (Италија није могла остати по страни кад је било у питању трајно проширење Аустрије на Балканском полуострву).

²⁰ У вези са овим видјети: *Последњи аустро-угарски рат 1914—1918* сачињено од стране Ратног архива у Бечу, том I, *Ратна година 1914*, превод на италијански А. БОЛАТИ, Министарство рата — Корпусна команда Врховног штаба — Историјски уред, Рим. Државни полиграфски институт, 1934, стр. 566, стр. 115 и наредне. На завршетку рата Италија је себи била обезбиједила право на превођење како званичног аустријског извјештаја тако и њемачког. Оба ова извјештаја, први у двије књиге од којих свака у два тома, а други у десет књига, превео је генерал Амброђо Волати (Ambrogio Volatti), који је припремио и публикацију резимеа званичног аустријског извјештаја (1946). Историјски уред је публиковао превод једног дијела званичног мађарског и британског извјештаја као и

Свакако да питање Албаније, интереси које су у односу на њу имале италијанска, црногорска и, традиционално, аустријска страна није било безначајно, те стога је и било постављено ради измјене односа између двије будуће савезничке земље, Црне Горе и Италије и са њима Србије. Планови италијанске окупације су постојали и били довољно познати, те ће на исти начин албанско питање стално опоједати италијанску дипломатију између краја 19. и првих четрдесетих година 20. вијека²¹.

Италији је свакако било стало до протектората над земљом, а Лондонским пактом је дата конкретна форма свој претпоставци, с тим што је чланом 5 призната неутралност обале од Дубровника до Војуше, а додијелена Србији и Црној Гори читава обала од Рта Паланке до ријеке Дримма, тј. до Сан Ђовани ди Медуа; Италији је призната пуна власт над Валоном (члан 6), острвом Сазено и „довољно пространим територијом која ће обезбиједити одбрану за ове пунктове“.

Најзад, да је Италија добила Френтино, Истру, Далмацију, острва у Јадранском мору и Валону, не би се противила да се централни дио земље конституише у муслиманску аутономну државу, да се сјеверни и јужни крајеви подијеле, сходно жељи Русије, Француске и Енглеске, између Црне Горе, Србије и Грчке (члан 7).

Може се истаћи да је усаглашени принцип националности за који снаге Антанте сматрају да се треба позвати на 1917, а у томе их подржавају Сједињене Америчке Државе како би ратни циљеви постали јасни, у овом тренутку сасвим одсутан у политичким перспективама снага Антанте.

Влада Саландре је одлучила септембра 1914. да заузме Валону упркос колебањима и неслагањима која је јасно изразио

нека дјела високих официра војске која се борила (Hindenburg, Falkenhauß, Gorko). За овај сектор је корисна и реконструкција генерала Ц. Дјелоза (Geloso), Аустро-српска борба од 1914 (август—децембар), Министарство Одбране-војске, Историјски уред, Рим 1948, стр. 238. По питању Ловћена упоредити: Негрото Камбијазо Сан Ђулијану, Цетиње 21. јул 1914, Т. Gab. 761/6, DID, четврта серија (1908—1914) стр. 251—252, ID, Цетиње 23. јул 1914, Т. 6603/122, на стр. 284, Кора (Cora), отправник послова у Београду, Сан Ђулијану, Београд 23. јул 1914, Т. Gab. 771/150, на стр. 281, Аварна Сан Ђулијану, Беч 4. август 1914, Т. Gab. 7240/102 DDI, пета серија (1914—1918), књига 1, стр. 26, Сан Ђулијано Болатију, амбасадору у Берлину, Алдовранди, отправник послова у Бечу, Рим 6. август 1914, Т. Gab. 863, на стр. 46, Негрото Камбијазо Сан Ђулијану, Цетиње 7. август 1914, 738/26, на стр. 59—60. Исти проблеми су третирани у SME-AUS, Министарство рата — Источно војно поприште — Колонијално одјељење Иностране државе, кутија 45, фасцикла: *Политичко-војне вијести из Црне Горе* (1914).

²¹ P. PASTORELLI, *L'Albania nella politica estera italiana 1914—1920*, Напуљ 1970. Између осталих треба упоредити: G. COLONNA DI CESARO, *L'Italia nell' Albania meridionale. Note e documenti* (1917—1918), Фолињо 1922; A. GIANNINI, *L'Albania dall'indipendenza all'unice con l'Italia* (1913—1939), Милано 1940; M. SARRAIL, *Mon commandement en Orient* (1916—1918), Париз 1920. За претходне догађаје свјетски рат упоредити: M. MAZZETTI, *L'Italia e la crisi albanese del marzo — maggio 1913*, у *Storia Contemporanea*, а IV (1973), 2, стр. 219—262.

генерал Кадорна, јер се плашио, не без разлога, да би подухват с Албанијом могао имати исте неуспјехе као са Либијом или Аустријом у Босни, гдје је била потребна мобилизација 260.000 људи²².

Упркос свему, 30. октобра једна десантна чета за италијанске морнарице заузела је Сазено, а 29. децембра 10. берсаљерски пук са батеријом уз коју су ишли товари и основне службе, упућен је у Валону. Кадорнина теза, иако побијена, била је прихваћена за окупирање територија до граница које није требало да иду даље од Валоне²³.

Од 14. до 17. августа 1914. вођена је аустроугарска офанзива против Црне Горе, чије су снаге у ствари дале слаб отпор притиску који су вршиле аустријске колоне Габриел и Толман. Уласком Краљевине у рат и хабзбуршка морнарица је кренула против Црне Горе, а три крстарице („Кајзер Карло IV“, „Сигетвар“ и „Зента“) које су биле стационариране у Боки Которској бомбардовале су црногорска утврђења и порушиле радио-телеграфску станицу у Бару. Да би за Атланту остао слободан транспорт пловним путем према Црној Гори, француска флота је 16. августа упловила у Барску луку, гдје је добила као појачање неке британске јединице, онемогућила „Зенту“ да уђе у луку и успјела да је потопи.

У политичким круговима Београда и Цетиња разочарање је било велико због сталног уздржавања Италије да учествује у сукобу²⁴, док је ситуација на албанско-црногорској граници из дана у дан постајала све озбиљнија, уз узајамна оптуживања због покоља и пљачки. Црна Гора није окупирала сусједну државу из неких обзира према Италији, иако снаге Антанте у приципу нијесу биле против овакве операције. Италијански представник је истицао да је Црна Гора циљала на окупацију Скадра прије краја рата да би на тај начин за ово створила чињенично стање²⁵. Као потврда овоме био је политички план и у порукама

²² L. CADORNA, *Altre pagine sulla grande guerra*, Милано 1928, стр. 104 и наредне. Сем тога, треба упоредити Алиотија (Aliotti), италијанског министра у Драчу, који пише Сан Ђулијану, Драч 13. јул 1914, Т. 6211/649 DDI, четврта серија (1908—1914) књига цит. стр. 137, Негрото Камбијазо Сан Ђулијану, Цетиње 22. јул 1914, Т. 6520/121, Гали (Galli), италијански конзул у Скадру, Сан Ђулијану, Скадар 31. јул 1914, Т. 6954/282, Негрото Камбијазо Сан Ђулијану, Бари 1. август 1914, Т. 7045/23, на стр. 502; поред тога упоредити Корпусну команду Врховног штаба, Одјељења информација шефу Врховног штаба, команданту 2., Одјељење за колоније, промеморија од бр. 125 до бр. 352, фебруар—новембар 1914, SME-AUS, Министарство рата — Источно војно поприште — Одјељење за колоније — Стране државе кутија 45.

²³ Упоредити: Stato Maggiore Esercito-Ufficio Storico, *Le truppe italiane in Albania* (anni 1914—20 e 1939, обрадио М. MONTANARI, Рим 1978, стр. 446.

²⁴ Сквити (Squitti), италијански министар у Београду, Сан Ђулијану, Ниш 28. септембра 1914, Т. 9645/111, DDI, пета серија (1914—1918), књига I, стр. 497.

²⁵ Негрото Камбијазо Сан Ђулијану, Цетиње, 7. октобар 1914, Т. 9924/194 на стр. 545—546.

Де Фаћендиса, конзула у Скадру, који је подсјећао да би евентуално одузимање дјелова Албаније од стране Црне Горе ненадокидиво штетило интересима Италије. Строго узевши, проширење Србије и Црне Горе на те територије било је супротно и самим словенским интересима који би се наметнули једном народу који је имао право на сопствену државу. Независна Албанија би се заиста доказала да није уништена од оне исте силе која ју је створила: „италијанско-аустријског антагонизма“²⁶. У центру сумњи и политичких полемика био је проблем италијанског неучествовања у сукобу и у том смислу су се подигли забринуте гласови садржани у анализама неких амбасадора у главним европским пријестоницама. Карлоти из Петрограда је подсјећао у септембру 1914. да су се већ прочуле сумње о италијанском и румунском понашању.

Антанта се плашила да два народа са двије очуване и уједињене војске, са истим интересима, желе очувати снажну Немачку у центру Европе и евентуално устати, Италија против Аустрије а Румунија против Русије, да би задовољиле сопствене аспирације. Било је, међутим, извјесно, да би се Италија упустила у борбу уз земље Антанте да је жељела да одржи и прошири своју превласт на Јадрану. Будући да Француска, Енглеска и Русија, сматра Карлоти, нијесу имале интересе на Медитерану, након што Србија добије своје етничке границе (Хрватска и Словенија), а Црна Гора довољно прошири своју територију, лако би Италији уступиле Трст, Истру, далматинска острва, неке центре на обали и протекторат над албанском муслиманском државом. Италија би у ствари загостодарила Јадраном²⁷.

²⁶ Негрото Камбијазо Сан Ђулијану, Цетиње, 20. септембар 1914, Т. 9353/175 на стр. 445—446 (Вијест о евентуалној италијанској окупацији Албаније која се увелико прочула изазвала је снажне реакције у Црној Гори. Измијенила би у ствари принцип интегритета који је за Албанију више пута потврђен и подстакла Црну Гору да окупира Скадар тако што би повукла у Босни иначе потребне снаге. Вијест је, међутим, била у потпуности неоснована: Италија се, напротив, увијек супротстављала повлачењу међународног контингента из Скадра). Упоредити и Борсарелија (Borsarelli), подсекретара у Иностраним пословима, који се обраћа Негроту Камбијазу, Рим 22. септембар 1914, Т. 5506 и 5508, Де Фаћендис (De Facendis), италијански конзул у Скадру, Сан Ђулијану, Скадар, 7. октобар 1914, Т. 9925/409 на страни 546.

²⁷ Карлоти (Carlotti), амбасадор у Петрограду, Сан Ђулијану, Петроград, 5. август 1914, Т. Gab. cc pp1086/45 DDI, пега серија (1914—1918), књига I стр. 37, ID., Петроград, 16. септембар 1914, Т. Gab. R. R. 1314/83, на стр. 405, ID., Петроград 28. септембар 1914, Т. Gab. RR. SS. 1386/89 стр. 490—491, Имperiјали, амбасадор у Лондону, Сан Ђулијану, Лондон, 1. септембар 1914, Т. Gab. S. 1244/329 на страни 301—302 (Steed је у једном приватном разговору потврдио да би Италија наишла на низ потешкоћа приликом реализације својих аспирација према Трсту уколико би дозволила Србији и Црној Гори да имају улогу ослободилаца Јужних Словена): ID., Лондон 17. септембар 1914, Т. Gab. 1320/345, на стр. 418—419 (обавјештавао је о прогресивној британској индиферентности у односу на италијанске интересе); Тигони Сан Ђулијану, Бордо, 15. септембар 1914, Т. Gab. P. Упоредити 1361/88/23 на страни 402—414 (проучавајући могући развој рата Тигони је сматрао да Италија треба што је могуће прије да тачно одабере подручје).

Много се расправљало о италијанским захтјевима и претензијама ван легитимних интереса да би се привео крају процес националног уједињења; већ је извјесно било да окупација Далмације увелико интересује италијанске пословне кругове и морнарицу, док се врховни штаб војске другачије изјаснио. Процјене стратешко-војног карактера (које је Кадорна дао у вези с Албанијом) показивале су да он жели стићи до границе Бренера: анексијом цијеле Далмације био би, између осталог, створен бескористан и штетан словенски иредентизам; а за Албанију је требало постићи споразум са Русијом и окупирати само обалу, будући да је континентални дио био од незнатне економске-комерцијалне и стратешке важности. Скадар и Сан Ђовани ди Медиа, према овом виђењу, били су остављени Црној Гори²⁸.

Након првих српских побједа и истовремено вођене офанзиве у Словенији проучен је акциони план за Босну, који је имао за циљ Сарајево. Експедициони корпус је требало да наступа у три колоне, с десне стране Срби са двадесет хиљада људи, у центру и с лијеве стране двије колоне Црногораца којима су командовали генерали Вукотић и Мартиновић. Три колоне су стварно продрле у Босну, а Црногорци су заузели неколико мјеста из којих су се Аустријанци повукли. Једанаестог октобра колона генерала Вукотића се налазила близу Сарајева, а тај потез је оцијењен као несмотрен и нагао, јер су аустријске трупе неколико дана након напуштања Сарајева поразиле црногорске снаге и наниле им тешке губитке (око шест до седам стотина људи ван строја), а Вукотић је приморан да се повуче. Без обзира на војне успјехе, кампања у Босни је дубоко разочарала, јер се сматрало да би се опстанком црногорских снага дух народа подигао. Ово погрешно предвиђање и неслагања два црногорска генерала, Вукотића и Мартиновића, били су свакако међу главним узроцима незгода које је Краљевина претрпјела.²⁹ И поред осам топова које су Французи упутили, смјештених 20. октобра на Ловћену, нијесу постигнути велики резултати. Напротив, долазак једне велике аустроугарске јединице у Котор са својих 305 топова озбиљно је угрозио батерије смјештене на Ловћену. „Не може се неирати“, писао Негрото Камбијазо Саландри, „да је настанак овог великог јединства и могућност да га и други достигну унио мало нереда у план за напад и валоризовао сумње у ефикасност средстава којима располаже ова команда. Непрекидно се настављала и активност царске авијације, која је надлијетала 23. октобра Бар и снажно га бомбардовала³⁰. У вези с

²⁸ Титони Сан Ђулијану, Бордо, 28. септембра 1914, Т. Gab. RR. S. I. 1380/208 на страни 495—496.

²⁹ Негрото Камбијазо Саландри, предсједнику Савјета и министру иностраних послова, Цетиње, 24. октобар 1914, R. 767/241, SME-AUS, Министарство рата — Источно војно поприште, Одјељење за колоније — Стране државе, кутија 45, свеска *Политичко-војне вијести из Црне Горе* 1914).

³⁰ Негрото Камбијазо Саландри, Цетиње, 27. октобар 1914. P. 772/242 предмет: *Операције око Котора*, SME-AUS, цит. фонд, кутија 45, цит. фасцикла.

овим достађајима информативно одјељење италијанске морнарице је јавило колонијалној војној служби да у Црној Гори влада велико незадовољство у односу на Француску, којој се пребацивало да је претјерано лежерна у питању Котора који је вјечито остао у центру интереса Црне Горе, док је једна инспекција контраадмирала Де Бона упућеног у мисију на Цетиње тврдила да су француски топови на Ловћену били потпуно неефикасни у односу на снажне аустријске топове. Средином новембра француско-црногорска акција против Котора била је усљед тога пропала. Краљ Никола је одлучио да се прекину бормбардовања, док су пристизале вијести о поразу у Босни и незадовољству војске. Због драматичног повлачења Вукотићеве колоне и недостатка помоћи генерала Мартиновића, најзад је пао морал трупа. Како је коментарисао извјештач проеморије информативног одјељења, њима није недостајала храброст и патриотизам. Међутим, изостала су дисциплина и обученост, разумљиви недостаци „посебног црногорског карактера“, а нарочито зато што је рат против Аустрије, чак иако веома популаран, избио у незгодно вријеме. Због логичне неприпремљености војска је трпјела несносне несташнице³¹. Једна од посљедица пропалог похода, осим оних на унутрашњем плану, била је и заостравање већ постојеће затегнутости између Срба и Црногораца. Најзад, управо ове потешкоће у односима биле су карактеристичне за догађаје из 1915, о чему је јасно писано у порукама које је италијански министар из Цетиња упућивао у Рим³².

Италији је хитно постављен захтјев за снабдијевање и храну³³, који је Италија била спремна прихватити да је Црна Гора имала други став према Албанији³⁴. У том циљу италијанска дипломатија је у јуну 1915. била покретач заједничке ноте влада Антанте³⁵, док је у односу на овакве мјере црногорска влада

³¹ Уред шефа Врховног штаба Морнарице, Одјељење за информације Одјељењу за колоније, Рим 6. новембар 1914, проеморија бр. 317, предмет: *Црна Гора: Вијести о операцијама против Котора. Незадовољство због француске акције*, ID., Рим, 16. новембар 1914, проеморија бр. 320, предмет: *Вијести о француско-црногорским операцијама против Котора. Услови црногорске војске, SME-AUS, цит. фонд, кутија 45, цит. фасцикла*. О унутрашњој политичкој ситуацији Црне Горе упоредити: Негрото Камбијазо Сонину (Sonnino), министру спољних послова, Цетиње, 10. новембар 1914. бр. 792/250, предмет: Унутрашња ситуација, ID., Цетиње, 21. новембар 1914, бр. 792/250, предмет: Унутрашња ситуација, ID., Цетиње, 21. новембар 1914. бр. 811/255, предмет: *Војне операције и унутрашња ситуација Црне Горе, SME-AUS, lok. cit.*

³² Негрото Камбијазо Сонину, Цетиње, 11. јуна 1915. T. Gab. 42332/80, DDI, пета серија (1914—1918) књига IV, Рим 1973, стр. 88, ID., 12. јун 1915, T. Gab. 757/22, на стр. 92, ID., 13. јун 1915. T. Gab. 4304/24.

³³ Негрото Камбијазо Сонину, Цетиње, 27. мај 1915, T. Gab. 3719/87 на стр. 11.

³⁴ Сонино Негроту Камбијазу, Рим 17. јун 1915.

³⁵ Сонино Виктору Емануелу III, Империјалију, Титонију, Карлотију, Негроту Камбијазу, Сквитију, Рим, 12. јун 1915. T. Gab. 370, на стр. 21, ID., Рим, 12. јун 1915, T. 1972, на стр. 92, Империјали Сонину, Лондон, 12. јул 1915. T. Gab. R. SP. 873/295.

смјерала да што више заузме позиције против Аустрије и Италије.

И заиста, заједничко присуство у Скадру морало је створити заједничке проблеме који су још више отежали након хапшења једног италијанског грађанина и заплјене локалне архиве конзулата³⁶. Били су то ситни догађаји, али се из њих ипак могло закључити дубоко нерасположење које је карактерисало италијанско-црногорске односе. Логичније објашњење, наравно изузев проблема Албаније, било је оно написано у једном извјештају војног аташеа у Београду, мајора Микелеа Сере, који је навео следеће: „... против нас осјећају велике антипатије које су се повећале због концесија на које смо претендовали прије ступања у акцију...“³⁷.

А од тог тренутка усталила се нека врста дуплог колосијека у односу на Црну Гору, што ће се боље уочити за вријеме изгнанства краља Николе у Француску и става које је Италија заузела у односу на југословенску идеју:

У јесен 1915. наставиле су се војне операције у правом смислу ријечи рефинисане као други српски поход, чији су резултати, као што је познато, били поразни за српску војску, упркос великим вриједностима њених људи, а између осталог и очекивања оне помоћи која им је стално обећаван од стране Антанте.

Поход се завршио драматичним повлачењем по тешком терену и под неповољним атмосферским приликама, због којих је велики дио српске војске десеткован. Остатак (око сто педесет хиљада људи) превезли су бродовима Антанте, посебно италијанским, и пребацили на Крф, да би се реорганизовали. У вези с овим можемо подсјетити да је „непружање помоћи“ Србима дало повода бројним полемикама, које су често садржавали извјештаји и поруке упућени од стране италијанске војне мисије [руској врховној команди.

Црна Гора је својим ставом и у овим догађајима остајала по страни (или настојала да задржи такав став) и неизбјежно је слиједила став савезничке Србије. У том циљу поморски аташе у мисији на Цетињу, поручник брода Енрико Акаме, потврђујући аустрофилски став Црне Горе и гласове да може доћи до споразума између Црне Горе и Хабзбуршког царства, оправдавао је

³⁶ Де Фаендис, италијански конзул у Скадру, Сонину, Скадар, 20. јуна 1915, Т. Gab. 4766/315, стр. 181, Сонино Негроту Камбијазу Рим, 3. јул 1915, Т. Gab. 475, Негрото Камбијазо Сонину, Цетиње, 26. јул 1915, Т. 5472/133 на стр. 285 (незадовољство у Црној Гори због италијанске одлуке да се забрани извоз робе у ту краљевину), ID., Цетиње, 27. септембар 1915, Т. 6909/190, Сонино Негроту Камбијазу, Рим, 30. септембар 1915. Т. 3516.

³⁷ Сера (Serra), војни аташе у Србији, Врховној команди, Крагујевац 4. јул 1915, протокол бр. 66, предмет: *О оперативним намјерама Срба, SME-AUS, Војни аташе у Србији*, кутија 1. ID., 6. јул 1915, протокол бр. 69, Предмет: *О колективној акцији извршеној над српском командом како би је навели да предузме офанзиву*.

то тврдећи да је већ вријеме да Антанта, посебно Италија, у односу на Краљевину престане да сумња и стварно упути помоћ и снабдијевање.

Несташица је већ била позната, писао је он, а црногорским војницима би било немогуће провести у таквим условима још једну зиму: „И заиста жалбе војника су биле оправдане кад су тако лоше хранени, боси и лоше обучени, а ипак још увијек спремни да изврше наређења иако су увиђали да се тај рат који их уништава води за повлашћене класе, а да је за клијенте моћних извор веома велике и истовремено нечасне зараде... Несташица је толико присутна да је потребно хитно интервенисати, а само позитивне одлуке Италије могу одмах поправити стање, јер је то неопходно, стога се ова влада која лоше прикрива оно што је било обраћа љубазнијим осмијехом и бољим ријечима да би се такво стање поправило. Кад се то постигне и у тренутном обилу заборава несташница и мучно подношење рачуна које би из тога произишло, политика ове земље ће се показати онаквом каква јесте, недовољно благонаклона према нама“.

Није, дакле, било мјеста илузијама, али конкретна помоћ је дата из општих разлога, а посебно војних, да би се избјегла дефинитивна пропаст црногорске војске³⁸. Анализирајући уопштено политику Црне Горе, Акаме је истакао да је у разним документима ове владе уочљива битна линија континуитета (преговори за примрје с Аустријом у вријеме опсаде Скадра) „која свакако не улива повјерење за велику приврженост ствари Четворице“. По његовом мишљењу, саме тврдње о оданости које је та влада стално понављала нијесу могле да задовоље унутрашње јавно мњење. Искључена је била могућност искрцавања савезника у Котору због увелико поодмаклог зимског периода, а владало је неповјерење у позитиван исход рата, док је све интензивније продирала идеја о закључењу мира с Аустријом; „Истина је“, закључио је Акаме, „да је овдје јавно мњење промјенљива ствар, али у сваком случају и та појава је значајна те може, ако ништа друго, индиректно да ова пријетња против Србије није много узбудила словенску браћу која за сада намјеравају остати у опрезном ишчекивању и посебно, чини ми се, добро проћи“³⁹. Почетком јануара 1916. године, 62. аустријска дивизија обновила је напад на црногорске линије, а 10. је стигла до врха Ловћена. Врховни штаб црногорске војске ступио је тада у контранапад, који није успио због преморености војске и великих тешкоћа у које је била запала. Влада Краљевине је предложила краљу Николи да тражи замјену како би се преговарало о прекиду непријатељства. Наредног дана делегати црногорске владе су дошли

³⁸ Акаме, поморски аташе, старјешини Врховног штаба Морнарице Цетиње, 19. септембра 1915, предмет: *Извјештај о мисији*, SME-AUS, Министарство рата — Источно војно поприште — Одјељење за колоније, Стране државе, кутија 45, фасцикла 2, Информације морнарице.

³⁹ Акаме (Assame), старјешини Врховног штаба Морнарице, Цетиње, 18. октобар 1915, предмет: *Извјештај мисије*, loc. cit.

до аустроугарских трупа и тражили примирје од шест дана. Врховна царска команда није прихватила захтјев и наредила је да се операције наставе; могла је доћи у обзир само безусловна предаја уз полагање оружја. Операције су настављене и аустријске трупе су 13. заузеле Цетиње. Аустроугарско одбијање новог захтјева о прекиду борбе навело је краља Николу да 16. јануара у цјелости прихвати аустријске услове. Предаја и полагање оружја утврђени су за 25. Краљ Никола се италијанским торпедним бродом превезао у Бриндизи и 20. изјавио да не прихвата никакав услов, већ наставља борбу. Али црногорска војска је већ била престала да постоји и 3. аустријска армија је имала слободан пут према приобалној равници сјеверне Албаније, сходно плану које је Конрад израдио 1915. и којим се предвиђао крај државама Србији, Црној Гори и Албанији. Скадар и Подгорица су окупирани 23, а Љеш и Сан Ђовани ди Медуа 31. По мишљењу генерала Кадорна, Драч је требало тада да буде напуштен, а да се утврде у Валони; међутим, Сонино, министар спољних послова, сматрао је за потребно да се и даље држи као политичка залога. Преговори о миру са Црном Гором почели су 29. и супротно Конрадовом плану министар Буриан и берлинска влада били су наклоњени не само томе да се Црна Гора одржи као држава већ и да се прошири на рачун Србије, са очевидним циљем да се блокира свака и најмања жеља за свесловенством, па према томе и умањи значај филојугословенске пропаганде.

Тако је Црна Гора остала под окупацијом аустријских трупа све до јесени 1918. год. док су на политичком плану односи њене владе у изгнанству са другим Словенима и другим владама Антанте постајали све сложенији. Све ове владе су у ствари, изузев Италије, биле сасвим наклоњене, иако уз различите мотивације, југословенском уједињењу, које је свакако било једино важно национално питање првог свјетског рата. Наравно, било је и других: пољско, чехословачко, украјинско, италијанско, те стога је с правом први свјетски рат био за Европу оцијенен као посљедњи рат вођен у име националне идеје⁴⁰. Међутим, истина је и то да је принцип националности постао изричито ратни циљ Антанте, изузимајући Италију и Русију, тек 1917, када је предсједник Вилсон поставио као услов уласка Сједињених Америчких Држава у рат искључиво изјашњење о његовим циљевима.⁴¹

Присталице југословенског уједињења, а посебно Срби, почели су тада да агитују да се уједињење оствари прије завршетка рата. Јануара 1917. Радовић је захтијевао да одмах почну преговори са Србијом и дао оставку коју је краљ Никола прихватио, али је захтјев сматрао неприхватљивим, будући да је било немогуће консултовати народ и савезничке владе. Уоста-

⁴⁰ А. ТАМБОРА, *Идеја о националности и рат 1914—1918* у документима са XLI Историјског конгреса Ренесансе, Институт за историју италијанске Ренесансе, 1964, стр. 1—115 (извод).

⁴¹ L. VALIANI, *La politica delle nazionalità*, у АА. VV., *Il trauma dell'intervento: 1914—1919*, Фиренца, 1968, стр. 235—270.

лом, радило се о жељи за одржавањем Црне Горе, а формирањем нове владе „успјех завјере организоване од стране Србије да би натјерала Црну Гору на самоубиство прије Мировне конференције, уз прећутно прихватање руске и француске владе“ постајао је немогућ. Тако је коментарисао Романо Авецана, италијански министар код црногорског краља у Паризу, који је свој извјештај закључио ријечима: „... ако наша политика има за циљ да се обнови Црна Гора, или бар да се не доведе у питање до преговора о миру, било би можда пожељно да и ми будемо активнији како бисмо је подржали...“⁴². Ово је био највећи проблем те године у италијанско-југословенским односима. Разлози привредно-комерцијалног карактера о којима је било ријечи, питања у вези са династијом, а посебно противљење југословенском јединству — били су образложења италијанске политике. Ако су се династичке везе могле лако превазићи као и привредне, од почетка сукоба Волпи и његови сарадници су предвиђали крај постојања Краљевства, остајало је ипак политичко питање контроле Јадрана и италијанских аспирација које су постајале све веће у односу на Далмацију. Веома је сложено поново разматрати на овом мјесту све догађаје везане за односе између Италије и југословенског покрета, између представника италијанске културе, као што је на примјер Гаetano Салвемини, и југословенских представника као што су Трумбић, Пашић и др., а ови извјештаји су, сем тога, поткријепљени разним студијама које су већ наведене⁴³. Овдје је важно истаћи да би се логиком политике коју је водила италијанска влада, не без сукоба, тешко примијенили јадрански споразуми ако би Црна Гора престала да постоји.

По мишљењу Романа Авецана, иза ових догађаја је стајала Француска, која се супротстављала евентуалној хегемонији Италије на Медитерану оснивањем јаке Србије и јаке Грчке: „Јадранско, црногорско, српско или грчко питање као и питања Медитерана слиједиће савремени ток који их све више удаљава од наше контроле уколико не настане нова чињеница, јасно објашњење и поновни преглед ситуације на основу које би се створило између нас и савезника повјерење које је битно како за сарадњу у рату тако и заједничку акцију након рата“. Најзад, да Италија није успјела да стабилизује свој положај у будућем европском уређењу била би све изолованија и прекинула би са савезницима

⁴² Романо Авецана (Avezana), министар код црногорског краља, Сонину, Париз, 17. јануара 1917, T. Gab. 141/2 DDI, пета серија (1914—1918), књига VII, Рим, 1978, стр. 75, Париз, 18. јануара 1917, R. G. 9/4 стр. 85—87.

⁴³ Поред студија Тамборе које смо већ цитирали треба упоредити и његову студију *L'Europa centro-orientale nei secoli XIX—XX (1800—1920) in Storia Universale diretta da E. PONTIERI*, књига VII, том IV, Милано 1973, ID., *Gli studi di storia dell' Europa Orientale in Italia nell'ultimo ventennio*, in *La storiografia italiana negli ultimi vent'anni*, Милано 1970, ID., *«L'Europa Orientale in Bibliografia dell'età del Risorgimento in onore di Alberto M. Ghisalberti*, Фиренца, 1974, књига III стр. 473—510. Корисна са италијанске тачке гледишта L. TOSI, *La propaganda italiana all'estero nella prima guerra mondiale. Rivendicazioni territoriali e politica delle nazionalità*, Удине 1977.

на крају рата. Заузимање јасног става било је не само цјелисходно већ и неопходно.⁴⁴

Декларацијом донијетом на Крфу јула 1917. поспјешено је стварање краљевства јужних Словена, а напуштени су планови за стварање велике Србије којој би припала Босна и Херцеговина а излазила би на Јадранско море у Задру и Котору. Италијанска страна је истовремено тежила да ублажи најонажније гласове националистичке пропаганде, те је покренута могућност истраживања споразума прије краја сукоба са југословенским представницима. У једном разговору између Пашића и Сониноа у септембру 1917.⁴⁵ и у разговору између Леонида Бисолатија и Анте Трумбића у љето 1918.⁴⁶ признат је као правилан и прихватљив потез додјеле Италији, Трста Горице и цијеле западне Истре са западне стране Великог брда. А да споразум неће бити могућ управо због питања Далмације, у којој, као што је речено, већина становништва нијесу више били Италијани већ Словени. С једне стране, дакле, италијански захтјеви, често неоправдани, с друге — југословенско уређење још увијек нејако у којем нијесу недостајали они који припадају опозицији и незаинтересовани⁴⁷. Ово су у ствари били разлози који су онемогућавали компромис прије краја рата уз негативне посљедице на Мировној конференцији. И управо се у овој фази углавном уочио у италијанској политици наведени двоструки став у односу на Црну Гору. С једне стране, тежња да је ипак држи у позицији анти-српске идеје (те према томе и антијугословенске), а с друге стране — да пронађе са Србима (према томе са Југословенима) неки вид компромиса.

Проблем је постао евидентан у периоду војних операција 1918. Дијаз је био наредио генералу Пјаћентинију, одговорном за италијанске снаге на Балкану укључене у Источну армију којима је командовао Франше д'Епере, да окупација Црне Горе треба да услиједи само заједно са француским и енглеским трупама⁴⁸. Циљ врховне италијанске команде био је да се никако не угрози осјетљивост Црногораца у очекивању јасних политичких директива у том смислу, које су ипак закасниле, као што се то може видјети из двије Пјаћентинијеве поруке, од 10. и 22. новембра 1918. У првој је обавјештавао Дијаза да је припремио, на основу наређења примљених од генерала д'Епере, искрцавање италијанских трупа у Котору и Бару које ће продужити према Цетињу, Ловћену и Грахову и према „оним другим ци-

⁴⁴ Романо Авецана Сонину, Париз 11. априла 1917. Р. р. 30/15 DDI, пета серија (1914—1918) књига VII, стр. 515—517.

⁴⁵ Историјски архив Министарства иностраних послова (МАЕ-AS) Архив италијанске амбасаде у Лондону, кутија 329, фасцикла 4, Сонино Империаљу, 11. септембар 1917.

⁴⁶ Централни државни архив (ACS), писма Бисолатија, кутија 3, фасцикла 12, Бисолати Нитију (Nitti), 24. јул 1919.

⁴⁷ А. TAMBORRA, *L'idea di nazionalità*...

⁴⁸ Дијаз Сонину, 5. новембар 1918, Т. Gab. 2242/32341, DDI шеста серија (1918—1922), књига I, Рим 1956, стр. 3.

љевима који би се показали неопходним и због захтјева јавног реда“; у другој — да је једна група црногорских парламентарца од њега тражила да прекине свој поход према Цетињу, јер се сматрало да је италијанска акција ишла у корист краља Николе. Не само да је Пјаћентини очекивао одлуке од Италије већ је истицао да командант Источне армије није ништа учинио за формирање међусавезничког президијума у Црној Гори⁴⁹. Италији је у ствари било у интересу да Котор држи окупираним, док је окупација Црне Горе требало да се изврши само од стране међусавезничких снага.⁵⁰

Али италијанска неизвјесност се више огледа у чињеници да су црногорски волонтери наклоњени краљу Николи пристајали уз италијанске трупе да би се супротставили југословенској пропаганди коју су у Црној Гори водиле српске трупе и тако показали да су наклоњени одржавању Црне Горе као независне државе иако у савезу са осталим југословенским државама⁵¹. Међутим, истовремено се са сумњом гледало на покушаје црногорског владара да се директно сагласи са представницима југословенског покрета. Битна чињеница у овом питању је било жито заузеће Црне Горе од стране међусавезника и проширење и утврђење италијанског окупатора на албанској територији. У једној новијој студији ови догађаји су тачно и успјешно реконструисани, а истакнуто је како се генерал Пјаћентини нашао у ситуацији да прими наређења не само од Врховне команде и Министарства рата већ и од Министарства спољних послова и главног штаба Морнарице⁵².

Завршетак сукоба и пад Хабсбуршке монархије, непредвиђен из много разлога, створио је заиста хаотично, лоше контролисано стање, гдје је свака нација, свака земља, посебно Италија и Србија, тежила да створи себи што већи број чињеничних стања која би се касније одмјеравала на Мировној конференцији, гдје би се Срби, Хрвати, Словенци и Црногорци појавили са *максималним* програмом захтјева. Потреба да се одреди итали-

⁴⁹ Дијаз Сонину, Врховна команда 9. новембра 1918. Т. 2649/32784, стр. 99, Пјаћентини (Piacentini) Дијазу, ратна зона, 22. новембра 1918. Т. 2874/244 стр. 141.

⁵⁰ Орландо, председник [Министарског] Савјета, Бадољу (Badoglio), заповједнику Врховног штаба војске, Рим, 24. новембар 1918. Т. Gab. U 2657, на стр. 155.

⁵¹ Борсарели, подсекретар у Иностраним пословима, Бонин Лонгапреу, амбасадору у Паризу, Империјалију, амбасадору у Лондону, Рим, 7. новембар 1918. Т. 17204, на стр. 23, Ди Монтаљари, (Montaglari), министар код црногорског краља, Сонину, Париз, 8. новембар 1918, Т. Gab. 2301025, на стр. 30, Борсарели Ди Монтаљарију, Рим, 14. новембар 1918, Т. R. 17640, на стр. 79—80, Ди Монтаљари Сонину, Париз, 20. новембар 1918, Т. Gab. 2366/636, стр. 123, ID., Париз, 25. новембар 1918. Т. Gab. 2488/28, на стр. 167, ID., Париз, 10. децембар 1918. Т. 296/122 (Протести црногорске владе због српске активности предузете у циљу искључења Црне Горе са мировне конференције).

⁵² V. GALLINARI, *L'Esercito italiano nel primo dopoguerra 1918—1920. Stato Maggiore del 'Esercito-Ufficio Storico*, Рим 1980, на стр. 28, 89 и наредне; упоредити такође: П. ПАСТОРЕЛИ, нав. дјело, стр. 67.

јанско-југословенска граница у мјешовитој зони била је повод, на Мировној конференцији 1919. и ван ње, за дуге расправе које ће се ријешити тек Рапалским споразумом 12. новембра 1920, који је плод компромиса међу максимумом италијанских аспирација, поткријељених Лондонским пактом 1915, усклађених са југословенским⁵³.

Народна скупштина у Подгорици прокламовала је 12. новембра 1918. пад династије Петровић — Његош и уједињење Црне Горе и Србије. Ово уједињење краљ Никола није признао, а његове присталице су првих мјесеци 1919. подигле бројне буне, док су из Рима наређивали генералу Пјаћентију да прими краљеве присталице уколико буду ушле у Албанију, окупирану од италијанских трупа, као припаднике савезничке војске⁵⁴.

Споразумом у Севру (10. августа 1920) питање утврђивања граница нове српско-хрватско-словеначке државе остављено је отвореним и ријешено је тек у јулу 1922, с тим што је на Конференцији амбасадора Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца признато уједињење Црне Горе.

*Са италијанског превела
Милева Никовић, професор*

Prof. dr Antonello F. M. Biagini

LES RELATIONS ENTRE L'ITALIE
ET LE MONTÉNÉGRO AU COURS DE LA 1ère GUERRE MONDIALE
1914—1918

(R E S U M É)

Dès les premières années du XXème siècle l'inérêt des hommes d'affaires italiens augmente pour les pays danubiens — balkaniques. Après la grande expansion coloniale ayant lieu particulièrement dans la seconde moitié du XIXe siècle, il ne resta que peu de zones où l'industrie italienne pourrait se placer. Entre elles, à cause de sa proximité géographique, on y comprend la péninsule balkanique.

⁵³ I. J. LEDERER, *La Jugoslavia dalla Conferenza della pace al trattato di Rapallo*, Италијански превод, Милано, 1966, Увод А. ТАМБОРЕ, Упоредити такође: А. ТАМБОРА, *La fase recente della questione adriatica*, у *Annali della Facoltà di Scienze Politiche ed Economia e Commercio* Универзитета у Перуђи бр. 8, 1963—1964, стр. 73—96.

⁵⁴ Галанти, отпрачник послова у Београду, Сонину, Београд, 10. јануар 1919, Т. Gab. 3, DDI, шеста серија, (1918—1922), књига I стр. 448, Бадољо Сонину, 11. јануар 1919. Т. 153/629, на стр. 450 (Захтјев за упутство како поступити са присташама краља Николе, Бјанкиери (Bianchieri), секретар Министарства иностраних послова, Сонину, Рим, 12. јануар 1919, Т. Gab. 11, на стр. 460, Борсарели Сонину, Рим, 13. јануар 1919, Т. 45, стр. 460.

Parmi les premiers qui se dirigèrent vers la péninsule balkanique fut un groupe avec Djuzepe Volpi à la tête. Le prince Nicolas accepta bientôt l'intérêt de Volpi avec une extrême sympathie. Volpi fonda à Venise, en 1903, un syndicat italo-monténégrin, dont la première préoccupation fut la fondation d'un monopole de tabac commun au Monténégro. Cet industriel avait l'intention de constituer du Monténégro un pont par lequel on pourrait réaliser la pénétration économique et commerciale de l'Italie au Balkan.

A la veille de la 1ère guerre mondiale c. à d. dans la première moitié de l'année 1914, la diplomatie italienne était très intéressée pour le problème de l'union du Monténégro et de la Serbie. A la demande du ministre des affaires étrangères de l'Autriche-Hongrie, le ministre des affaires étrangères de l'Italie pendant la crise de juillet advenue à cause de l'assassinat du prince héritier de l'Autriche-Hongrie à Sarajevo le 28 juin 1914, insiste que le député italien à Cetinje s'entretient avec le roi Nicolas afin que le Monténégro reste neutre dans le cas de guerre entre l'Autriche-Hongrie et la Serbie. Cependant, toutes ces tentatives furent inutiles. Vu que l'Autriche-Hongrie déclara la guerre à la Serbie le 28 juin 1914, l'Assemblée nationale du Monténégro, à sa séance du 1. août 1914, décida unanimement que le Monténégro déclare la guerre à l'Autriche-Hongrie.

La guerre mit à l'ordre du jour plusieurs questions relatives aux relations entre l'Italie et le Monténégro. Les plus importantes furent: la réalisation du pacte de Londres de la part de l'Italie, la question de l'Albanie, l'assurance du fournissement du Monténégro et des navires transporteurs vers le port monténégrin de Bar, ensuite l'Italie fait surveiller les relations du Monténégro et de la Serbie ainsi que les plans d'opérations de l'armée monténégrine.

Les alliés posèrent urgemment une demande à l'Italie concernant le fournissement du Monténégro, ce que l'Italie était prête à l'accepter mais seulement sous condition que le Monténégro prenne une autre attitude envers l'Albanie. La diplomatie italienne, après l'occupation de Scutari par l'armée monténégrine en juin 1915, fut l'initiateur d'une note commune des gouvernements de l'Entente au gouvernement monténégrin.

L'Italie n'était pas bienveillante en ce qui concerne l'union yougoslave. Après la capitulation de l'armée monténégrine le 21 janvier 1916 et le départ du roi Nicolas du Monténégro en France, la politique italienne soutient le roi Nicolas contre l'union yougoslave. Cependant, le procès de l'union ne pouvait plus être arrêté. La défaite de l'Autriche-Hongrie et de l'Allemagne dans la 1ère guerre mondiale rendirent possible l'union yougoslave et la formation de l'Etat yougoslave. L'Assemblée nationale à Podgorica détrona le roi Nicolas et sa dynastie le 26 novembre 1918 et proclama l'union du Monténégro et de la Serbie. L'Italie en aidait les adhérents du roi Nicolas.